

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ

Інноваційний шлях розвитку в сучасних умовах забезпечує як окремим підприємствам так і країнам в цілому сталі конкурентні переваги на ринку та посилює їх економічну потужність. Інновації є джерелом отримання високого (монопольного) прибутку на довгострокову перспективу, покращують життєздатність підприємства в цілому. Чим вищий рівень інноваційного потенціалу підприємства, тим вище ступінь здатності до виконання завдань, які забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, реалізації інноваційного проекту, інноваційних перетворень, а також утілення нововведень, та тим успішніше воно запобігає кризовим ситуаціям. При цьому інновації не тільки змушують підприємства шукати нові форми та механізми впливу, але і наповнюють новою сутністю сам процес розвитку підприємства, надаючи йому стратегічну спрямованість. Тому управління інноваційним розвитком підприємства є однією з ключових складових, що забезпечує вирішення широкого спектру питань, які розраховані на якісні зміни в діяльності підприємства.

Дослідження публікацій, присвячених проблемам забезпечення інноваційного розвитку свідчить, що у роботах широко обговорюються питання обсягу ресурсів, які забезпечують інноваційний процес, ефективності інститутів, котрі спрямовують потоки ресурсів і координують різні ланки інноваційної діяльності, висвітлюються інноваційний досвід розвинутих країн і можливості його застосування, питання, пов'язані з розробкою та запровадженням механізмів регулювання інноваційної діяльності, одне з центральних місць належить питанням управління інноваційним розвитком. Розв'язанню вказаних проблем присвячені роботи вітчизняних вчених С. Аржевітіна, І. Власової, О. Гудзь, М. Диби, Л. Захаркіної, Т. Кваши, О. Коваленко, Т. Майорової, Т. Писаренко, Н. Прокопенко, Л. Рожкової, О. Савіцької, Л. Федулової, Т. Шемет, Н. Циганової, О. Юркевич та багатьох інших дослідників. Підвищення ефективності діяльності підприємства в сучасних умовах неможливе без активізації інноваційної діяльності. Трансформаційні процеси, інформатизація економіки, існування різних деформацій та ризиків вносять суттєві корективи в управлінську діяльність підприємства та актуалізують постійну необхідність дослідження даної проблематики.

Метою інноваційного розвитку підприємств є генерування додаткових конкурентних переваг, підвищення конкурентоспроможності, нарощення прибутків. Інноваційний розвиток підприємства характеризується використанням принципово нових прогресивних технологій, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як мікро-, так і макроекономічних процесів розвитку – створення технопарків, технополісів, інтелектуалізації всієї виробничої діяльності, софтизації та сервізації економіки²⁹¹.

Л. Федулова, характеризує інноваційний розвиток підприємства як циклічний процес, що відображає якісну еволюцію підприємства в часі, що забезпечує йому стійку конкурентну перевагу й стратегічну гнучкість²⁹².

На міжнародному рівні Україна представлена у рейтингах, які оцінюють її інноваційний потенціал, технологічну та інноваційну конкурентоспроможність, це – Global Innovation Index (Глобальний індекс інновацій)²⁹³, Індекс інноваційного розвитку агентства Bloomberg (Bloomberg Innovation Index), Індекс готовності до передових технологій

²⁹¹ Вікіпедія.

²⁹² Федулова Л. І. (2014) Концептуальні засади управління інноваційним розвитком підприємств, с. 122.

²⁹³ Bloomberg Innovation Index.

(A Frontier Technologies Readiness Index), Інноваційний індекс Європейського інноваційного табло (European Innovation Scoreboard – EIS)²⁹⁴ та ін.

Сильними сторонами України, згідно міжнародним порівнянням визнано знаннєві та технологічні результати, інноваційні зв'язки, людський капітал і дослідження, можливості привабливання талантів, ринкові та нормативні можливості на ринку праці, інституції, креативність, проникнення високих технологій, навички.

Найслабшими інноваційними аспектами в Україні визнано політичне середовище, розвиток інвестицій та фінансової інфраструктури.

У Доповіді ЮНКТАД про технології та інновації 2021 р.²⁹⁵ представлено «Індекс готовності до передових технологій», що формується з п'яти складових: впровадження, кадри, дослідження та розробки, використання в промисловості та доступ до фінансів. Україна має низький рейтинг за рівнем інфраструктури ІКТ та доступністю приватних компаній до кредитів. Досить високий рейтинг за такими складовими як рівень освіченості населення та дослідницької активності.

Однак наявна державна політика щодо активізації інноваційної діяльності поряд із зниженням бюджетного фінансування освіти та науки може знищити цю перевагу нашої країни. Так, відомо, що за показником – обсягом фінансування наукових досліджень і розробок на душу населення – США і Японія випереджають Україну більш ніж в 30 разів, Німеччина – в 15 разів, Фінляндія більш ніж в 12 разів.

Найважливішим показником сприйнятливості економіки до нових досягнень є інноваційна активність підприємств. Інноваційним є підприємство будь-якої форми власності, якщо більше 70% обсягу його продукції (у грошовому вимірі) за звітний податковий період є інноваційні продукти. Згідно оцінок міжнародних експертів, Україна має низькі показники інноваційної активності²⁹⁶.

За даними статистики в Україні у 2020 році впроваджували інновації 1550 промислові підприємства. Аналіз показує, що упродовж 2016-2020 років їх кількість скоротилась з 4060 до 1550 підприємств, а їх відсоток у загальній кількості промислових підприємств складав відповідно 29,5 та 12,9%²⁹⁷. Граничний рівень, що вважається критичним для економічного розвитку на інноваційній основі, становить 20%. Вітчизняні підприємства у цьому відношенні знаходяться за межами стану інноваційності, а це в кінцевому підсумку загрожує технологічній та економічній безпеці країни, що й спостерігаємо сьогодні.

Відомо, що існує прямий зв'язок між розміром підприємства і його рівнем інноваційності, оскільки для впровадження інновацій необхідно мати певну кількість персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок, що призводять до впровадження інновацій. Відповідно найвища частка технологічно активних підприємств в Україні була серед великих підприємств (31,4%). Інвестиції в інновації малих підприємств не мають позитивної динаміки, незважаючи на те, що саме матеріально-технологічні інновації є імперативом виробничого забезпечення розвитку малих підприємств. Використання інноваційних технологій є визначальним критерієм успіху малих підприємств. Суб'єкти малого підприємництва, що практикують інновації, показують зростання та стійку продуктивність порівняно з тими, які не використовують новітні технології.

Із загальної кількості інноваційно активних підприємств здійснювали: внутрішні та зовнішні НДР – 24,4%; придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 64,7%; придбання зовнішніх знань – 4,5%; інші роботи – 20,6% підприємств. За видами економічної діяльності найбільші частки впроваджених інноваційних видів продукції припадають на підприємства з виробництва харчових продуктів (25,2%), з виробництва машин і

²⁹⁴ European Innovation Scoreboard.

²⁹⁵ Unctad, technology and innovation report (2021) catching technological waves: Innovation with equity, p. 137-138.

²⁹⁶ Державне стимулювання інноваційного розвитку суб'єктів господарювання: методологічні засади, світовий та вітчизняний досвід: монографія / за заг. ред. Л. С. Захаркіної. (2019), с. 125.

²⁹⁷ Державна служба статистики України.

устаткування (19,8%) та з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (7,3%)²⁹⁸.

Прискорення темпів інноваційного розвитку України пов'язано з тим, що до тривалого процесу, від підготовки і до впровадження інноваційних рішень, повинні бути залучені висококваліфіковані фахівці, економісти, фінансові консультанти, менеджери, науковці, інженери та конструктори, що мають конкурентоздатні знання, готові до розроблення та впровадження інновацій і мотивовані до цього. Тобто, людський капітал є одним із найважливіших факторів поліпшення інноваційної діяльності.

За даними Держстатистики, кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, які мають науковий ступінь в Україні протягом останнього десятиріччя скоротилась більше ніж у 2 рази (із 182484 осіб у 2010 році до 78860 осіб у 2020 році)²⁹⁹. Відсоток інноваційно активних підприємств у загальній кількості підприємств тільки за період 2016-2020 роки скоротився більше ніж утричі.

Фінансування інноваційної діяльності є однією з найважливіших умов інноваційної активності, оскільки проведення ефективної інноваційної діяльності вимагає значних фінансових вкладень.

Обсяг витрат на виконання досліджень за рахунок усіх джерел у 2020 році становив 17022,42 млн. грн. Наукоємність валового внутрішнього продукту (витрати на наукові дослідження та науково-технічні розробки за всіма джерелами у відсотках до валового внутрішнього продукту) у 2020 році становила лише 0,41 відсотка³⁰⁰. Тобто показник наукоємності валового внутрішнього продукту, який у 1991 році складав 1,8% зазнав катастрофічного падіння. Вітчизняна наукоємність ВВП вп'ятеро менше середнього значення цього показника за країнами ЄС. За оцінками фахівців, при наукоємності менше 0,9% ВВП наука перестає виконувати економічну функцію³⁰¹.

Однією з головних причин незадовільної наукової та інноваційної активності є дефіцит фінансових ресурсів.

Проведений аналіз дає змогу констатувати фінансову недостатність наявних і дефіцит потенційних джерел фінансових ресурсів для забезпечення здійснення інноваційної діяльності і реалізації інноваційних проектів в Україні.

Основним джерелом фінансового забезпечення інновацій є власні фінансові ресурси підприємств, частка яких у загальній структурі джерел фінансування є незмінно високою. Так у джерелах фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств у 2020 році власні кошти у відсотках до загального обсягу витрат на інновації склали 85,4%, кошти державного бюджету – 1,9%, кошти інвесторів-нерезидентів – 0,9%, кошти інших джерел – 11,8%.

Таким чином фінансове забезпечення інновацій відбувається в основному за рахунок власних джерел, які за питомою вагою є значними, але недостатніми для фінансування. Світовий досвід свідчить про те, що ефективна інноваційна діяльність підприємств неможлива без суттєвої державної підтримки. Однак, проведений аналіз вказує на неспроможність державного менеджменту нашої країни забезпечити інноваційний розвиток суб'єктів господарювання.

У більшості країн світу основними джерелами інноваційної діяльності є бюджетні кошти, інтенсивність та обсяги спрямування яких визначаються у законодавчому порядку³⁰².

Відсутність відповідного фінансово-кредитного забезпечення стримує розвиток інноваційної діяльності.

²⁹⁸ Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Рожкова Л. В., Коваленко О. В. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році. (2020).

²⁹⁹ Державна служба статистики України.

³⁰⁰ Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2020 р.

³⁰¹ Діба М. І., Юркевич О. М., Майорова Т. В., Власова І. В. (2013) Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України, с. 55.

³⁰² Державне стимулювання інноваційного розвитку суб'єктів господарювання: методологічні засади, світовий та вітчизняний досвід: монографія / за заг. ред. Л. С. Захаркіної. (2019). 200 с.

Бюджетне фінансування науки і його практична реалізація в Україні недостатні, оскільки державні інвестиції до НДДКР покривають реальні потреби на 20% і є замалими для досягнення стійкого та помітного ефекту. Законодавством передбачено, що відрахування до науково-дослідної сфери дорівнюють 1,7% ВВП, проте реальний показник не перевищує 0,5%³⁰³. Так, в Україні у 2019 році кошти державного бюджету (556,5 млн. грн.) отримали лише 6 підприємств³⁰⁴.

В сучасних умовах розвитку цифрової економіки і забезпечення позитивної динаміки неможливо без постійного вироблення інноваційних ідей, виробництва інновацій, що означає постійну взаємодію між державою та університетами, державою і бізнесом, бізнесом та університетами, що забезпечувало би досягненні високого рівня фінансування інноваційних процесів приватним сектором; забезпечення механізмів комерціалізації знань, включаючи їх трансфер в нові області застосування; доступність знань для зацікавлених сторін.

Людський капітал і дослідження, креативність, навички, знаннєві та технологічні результати, можливості приваблювання талантів, відповідно світовим рейтингам, що оцінюють інноваційний потенціал є найбільш сильними складовими інноваційної конкурентоспроможності України.

Нажаль, на протязі усього періоду реформ зберігається тенденція скорочення кількості дослідників, що призводить до поступової деградації наукового потенціалу. Через низьке фінансування державний сектор науки (академічні та галузеві НДІ) виявляється надмірним, посилюється відтік високопрофесійних компетентних кадрів, конкуренція за бюджетне фінансування знижує можливості взаємодії наукових організацій, що в цілому негативно позначається на інноваційній активності.

У 2020 р. наукові дослідження і розробки (ДіР) в Україні здійснювали 769 організацій, що на 19% менше проти 2019 р. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, які мають науковий ступінь протягом останнього десятиріччя скоротився більше ніж у 2 рази (із 182,5 тис. осіб у 2010 році до 78,9 тис. осіб у 2020 році).

На противагу світовим тенденціям залучення та мотивації молодих науковців, Україна втрачає найбільш талановитих учених. Темпи вимивання кадрів вищої кваліфікації з науково-інноваційної сфери створюють підґрунтя для значного технологічного відставання країни.

У законодавстві України створено нормативне підґрунтя для активізації інноваційного розвитку, проте впровадження інновацій не є в пріоритеті під час розподілення державного, обласного чи міського бюджетів. Саме тому потрібно орієнтуватися на інші джерела фінансування, якими повинні стати грантові програми. Серед команд винахідників з готовими проектами та запатентованими інноваціями набирають популярності так звані платформи для зустрічей цих новаторів з інвесторами. Прикладом цього є щорічні «Фестиваль інноваційних проектів Sikorsky Challenge» та «Intel Techno», тощо³⁰⁵.

Одним із завдань досліджень у сфері управління процесами інноваційного розвитку є виявлення нових можливостей у наявних способах мобілізації фінансових ресурсів, оцінювання результативності їхнього впливу на інноваційний розвиток і виокремлення та запровадження нових способів акумулювання фінансових ресурсів. Зважаючи на вищезазначене, доцільним є розглянути зовнішні фінансові джерела інноваційного інвестування.

Оцінка банківського кредитування у сфері фінансового забезпечення інновацій дає змогу дійти висновку, що на сьогоднішній день банківські кредити в Україні, лише умовно можна розглядати як джерело фінансового забезпечення інноваційних проектів. У розвинутій економіці банки є активними суб'єктами інноваційної діяльності, забезпечують

³⁰³ Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2020 р.

³⁰⁴ Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Рожкова Л. В., Коваленко О. В. (2020) Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році.

³⁰⁵ Гудзь О. Є., Прокопенко Н. С. (2018) Трансформація парадигми управління підприємств на основі інформаційно-комунікаційних технологій системи управління, с. 16-24

не тільки її фінансування, а й зв'язок між іншими учасниками. Водночас поточна ситуація свідчить, що банківський кредит не став в Україні потужним джерелом фінансування підприємницького сектора, а тим більше інновацій.

В умовах макроекономічної нестабільності банківська система перебуває під впливом значної кількості чинників, які перешкоджають її нормальному розвитку, а саме: політична та економічна нестабільність в Україні; зміна рейтингу країни відповідно до оцінок міжнародних рейтингових агенцій, що прямо впливає на розвиток співробітництва з іноземними банками; якість ризик-менеджменту в банках, тощо. Значну роль відіграє довіра як до окремого банку, так і до банківської системи в цілому. Фінансова стійкість банків є основою стабільної банківської системи країни, запорукою успіху економічних перетворень і макроекономічного розвитку³⁰⁶.

На підтвердження вищезазначеного розглянемо показники офіційної банківської статистики щодо кредитної діяльності.

Станом на 01 квітня 2022 року ліцензію Національного банку України мали 69 банківських установ (з них 33 банків з іноземним капіталом). З початку 2021 року кількість функціонуючих банківських установ скоротилася на 3, а з 2017 року – на 17 установ³⁰⁷.

У I кварталі 2022 року банківський сектор вперше з 2017 року отримав загальний збиток. Фінансовий результат системи становив мінус 0,16 млрд грн через збиток у березні в розмірі 10,1 млрд грн. Це відбулось у результаті збільшення відрахувань до резервів під очікувані ризики внаслідок війни в обсязі 21,6 млрд грн, три чверті з яких сформовані в березні.

Кількість збиткових банків за квартал зросла з п'яти до 25 установ, їхній сукупний збиток становив 6 млрд грн. До числа збиткових потрапили два державних банки. Водночас ПриватБанк заробив понад 60% прибутку прибуткових банків.

Депозити є основним джерелом формування банківських ресурсів і коливання їх обсягів призводить до нестабільної роботи банків. За I квартал 2022 року обсяги гривневих коштів фізичних осіб збільшилися на 10,8% (+24,6% р/р). Найсуттєвішим за квартал став приріст у ПриватБанку, що забезпечив половину номінального приросту гривневих коштів. Зауважимо, що зростали лише кошти на вимогу (одразу на чверть за квартал), тоді як строкові кошти зменшилися на 7,5%. Половину нових строкових депозитів клієнти відкривали на строк до трьох місяців, хоча до початку війни вони становили лише третину. Обсяг вкладів фізичних осіб в іноземній валюті зменшився за квартал на 8,6% (у доларовому еквіваленті)³⁰⁸.

Кошти суб'єктів господарювання в національній валюті за I квартал знизилися на 13,1% внаслідок відпливу коштів з усіх груп банків, хоча в річному вимірі зросли на 12,4% р/р. Найсуттєвіші відпливи гривневих коштів бізнесу спостерігалися у перші два тижні війни. Відтоді відбулася зміна тенденції і депозити повільно зростали. Обсяг валютних коштів бізнесу за квартал зменшився на 10,6% в доларовому еквіваленті.

Кредити належать до активних банківських операцій, спрямованих на розміщення ресурсів з метою одержання прибутку. Чисті гривневі кредити суб'єктам господарювання за I квартал 2022 року зросли на 4,8%, а валютні – на 2,2% у доларовому еквіваленті. Найвищі темпи зростання гривневого кредитування за квартал продемонстрували державні банки – понад 10%. У річному обчисленні чистий кредитний портфель зріс на 39,7% у гривні та на 18,4% в іноземній валюті (у доларовому еквіваленті). Найактивніше залучали позики державні корпорації³⁰⁹.

У I кварталі 2022 року напад Росії суттєво змінив умови функціонування банківського сектору. Своєчасні кроки банків та НБУ для забезпечення безперебійної роботи фінансових

³⁰⁶ Аржевітін С. М., Шемет Т. С., Циганова Н. В. (2017). Банківське кредитування в Україні: посткризове переавантаження, с. 40.

³⁰⁷ Національний банк України: веб-сайт.

³⁰⁸ Незалежна асоціація банків України.

³⁰⁹ Міністерство фінансів України.

установ та системи електронних платежів дали змогу пройти перші місяці війни з помірними втратами для фінансового сектору. Обсяг коштів клієнтів у банках зріс, що забезпечувало стабільно високий рівень ліквідності попри воєнні ризики. Невеликий вплив коштів населення у перші два місяці року через інформаційний тиск компенсувався зростанням депозитів у березні. Водночас частка коштів на вимогу оновила максимум. Кошти корпорацій під час війни зменшилися, найбільше в іноземній валюті. Переважно це відбулося через подальші виплати зарплат за одночасного зменшення виручки. Після початку повномасштабної війни населення знизило попит на кредити. Натомість помірний попит на кредитні ресурси з боку корпорацій зберігся. Кредитуванню бізнесу сприяла держава, поліпшивши умови участі в урядових програмах. Сектор залишався операційно прибутковим попри воєнні дії, однак необхідність формувати резерви під очікувані втрати зумовили його збиток³¹⁰.

Однак, аналіз ефективності банківського кредитування, як джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні, дає змогу дійти висновку, що, незважаючи на значні обсяги кредитних ресурсів, банки недостатньо беруть участь у фінансовому забезпеченні інноваційної діяльності. Понад 80% усіх кредитів банки надавали в поточну діяльність позичальників, а інноваційна діяльність залишається поза увагою банків, про що свідчить мала частка довгострокових кредитів³¹¹, спрямована в інвестиційну діяльність та у пріоритетні галузі економіки.

Загально визнано, що суспільне призначення банківського кредиту проявляється через його функції: перерозподільну, стимулюючу, капіталізації вільних грошових доходів та відтворювальну. Звертає увагу, що за дослідженнями багатьох вчених, обсяги капітальних інвестицій значно корелюють із обсягами позикових ресурсів, що підтверджують високі значення коефіцієнтів детермінації ($R^2 = 0,9555$). Так, зі зростанням банківських кредитів та інших позикових коштів, збільшується й обсяг інвестиційних вкладень³¹².

Діагностика банківського кредитування інноваційного розвитку підприємств дозволяє виокремити такі ключові проблеми його активізації: повільні темпи інноваційних перетворень реального сектору економіки; наявність дисбалансу у темпах розвитку фінансового та реального секторів національної економіки; несприятливий інвестиційний клімат; низька ефективність бізнесу; високі відсоткові ставки; відсутність належної інфраструктури інноваційного ринку, ринку землі та нерухомості тощо.

Позиції банківського інвестиційного кредитування в Україні сьогодні значно послаблені нестабільною політичною ситуацією, сповільненням темпів економічного розвитку, ускладненням залучення коштів на зовнішньому та міжбанківському фінансових ринках, високим рівнем інфляції, зменшенням довіри до банків з боку вкладників.

Інноваційній діяльності від самого початку притаманний підвищений рівень ризиковості, що зумовлює і ризиковість її фінансування. Великий ризик втратити вкладений капітал зумовлюється такими причинами: непередбачуваність результатів творчого процесу, без якого немислиме нововведення; можливість помилковості ідеї інноваційного проекту; труднощі технічної його реалізації; непередбачуваності реакції ринку на появу нового товару і т. ін. До того ж, вкладення фінансових ресурсів в інновації характеризуються значним часовим лагом від моменту авансування коштів в інновації до одержання комерційної віддачі від них.

Таким чином, банківська система надання кредитів у цій сфері фактично не працює, оскільки специфіка інноваційних проектів не відповідає умовам банків, серед яких: високі відсотки, велика застава, а капітал інноваційного підприємця як правило нематеріальний, це технології, крім того кредитування інновацій пов'язано зі значними кредитними ризиками,

³¹⁰ Національний банк України.

³¹¹ Міністерство фінансів України.

³¹² Діба М. І., Юркевич О. М., Майорова Т. В., Власова І. В. та ін. (2013) Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України, с. 250.

що виходять з невизначеності результатів впровадження інноваційних розробок та окупності витрат.

Короткострокова економічна зацікавленість у швидкому отриманні доходу витісняє актуальні завдання науково-технічного розвитку.

Також одним з чинників низького рівня використання потенціалу банків в інноваційному секторі вітчизняної економіки є невеликий розмір капіталу більшості вітчизняних банків. Рівень капіталу всієї банківської системи України відповідає рівню капіталу одного середнього за розміром банку в Каліфорнії або одного великого банку в Центральній Європі³¹³. Оскільки фінансовий потенціал банківської системи України є незначним, то, відповідно, й можливості для кредитування інвестиційної діяльності в інноваційному секторі економіки – невеликі.

Таким чином, відновлення економічного зростання в Україні значною мірою залежить від стану банківської системи, її спроможності впливати на інвестиційну діяльність у реальному секторі економіки, вирішальна роль при цьому має належати заходам, які впроваджуються урядом та Національним банком України з метою виходу із економічної кризи. Розвитку інноваційного кредитування має сприяти законодавча підтримка з боку держави, наприклад, через систему компенсації відсоткових ставок комерційних банків. При цьому держава дану різницю має відносити не на витрати бюджету, а погашати з фондів, створених для підтримки науково-технічного прогресу.

Фінансовий лізинг для підприємництва є одним із дієвих інструментів, що активно використовується успішними країнами, і без якого важко уявити повноцінний розвиток малого бізнесу та економіки країни. Відсутність необхідності внесення застави, менший розмір власного внеску підприємства, більш оперативний розгляд лізингової заявки та оформлення договору – такі переваги лізингової форми фінансування, порівняно з класичним банківським кредитуванням.

За даними Українського об'єднання лізингодавців (Асоціації, яка представляє галузь фінансового лізингу), на початок 2020 року було 630 установ, які мали право надавати послуги фінансового лізингу в Україні. Ця кількість включала 78 банків, 439 фінансових компаній та 113 юридичні особи, які не є фінансовими установами, але мають право надавати послуги фінансового лізингу (далі ЮОЛ)³¹⁴.

Станом на 1 січня 2020 року вартість діючих договорів фінансового лізингу становила 38 997 млн. грн. (близько 1 651 млн. дол. США)³¹⁵. Хоча 70% установ, які мають ліцензію на надання фінансового лізингу, є фінансовими компаніями, вони відповідають лише за близько 3% від загальної вартості портфеля. Ще 26% вартості портфеля знаходиться в руках банків. Обидві ці групи учасників ринку не розглядають цю діяльність як свій основний бізнес.

Найактивнішою групою на лізинговому ринку залишаються ЮОЛ. По суті, вони складають лише 18% усіх установ, що мають ліцензію на діяльність на цьому ринку, але вони мають 71% від загальної вартості лізингового портфеля.

Найбільш активні установи, що працюють на ринку, є членами Асоціації «Українське об'єднання лізингодавців». Члени цієї організації мають частку ринку близько 80%³¹⁶.

Лізингову діяльність банківського сектору показує, що портфель цього сектору, хоча все ще падав у 2017 році (що було продовженням після кризи 2014-2015 років), почав зростати в 2018 році (зріс на 11%), а динаміка зростання навіть прискорилося до 15% в 2019 році.

Український небанківський ринок лізингу традиційно найбільше орієнтований на лізинг транспортних засобів. Вартість цього виду активів становила 63% від загального

³¹³ Аржевітін С. М., Шемет Т. С., Циганова Н. В. (2017) Банківське кредитування в Україні: посткризове переавантаження, 407 с.

³¹⁴ Українське об'єднання лізингодавців.

³¹⁵ Міністерство фінансів України.

³¹⁶ Українське об'єднання лізингодавців.

портфеля на кінець 2019 року. Сільськогосподарська техніка також має помітну частку в портфелі – 18,5%. На кінець 2019 року ці дві групи формували понад 80% лізингового портфеля.

Крім транспорту та сільського господарства, лізинговий портфель на кінець 2019 року включав такі види активів: нерухомість (6,5%), будівельне обладнання (4%) та промислове обладнання (2,7%).

Структура лізингового портфеля за галузями на кінець 2019 року показує, що транспорт (23%) та сільське господарство (20%) є найпоширенішими галузями, які використовують послуги лізингу в Україні. На ці дві галузі разом станом на кінець 2019 року припадає 43% лізингового портфеля. Все ще присутніми, але з набагато меншою часткою, є сфера послуг (7%), будівництво (4%), продовольство (4%), видобувна промисловість (3%), переробка (2%), металургія (2%). Така концентрація лізингу в транспорті та сільському господарстві не відповідає структурі економіки загалом і є досить показовою, що лізингова галузь має великий потенціал для зростання та диверсифікації в інші сектори економіки.

Бізнес компанії є домінуючим клієнтом лізингової галузі. Юридичні особи отримали понад 88% вартості активів, наданих в лізинг в 2019 році. Фізичні особи взяли в лізинг лише 10% активів.

Процентна ставка за контрактами, встановленими в гривні, може становити до 26%, для контрактів у гривні, пов'язаних з доларами США вона може становити до 12%, і до 11%, якщо пов'язана з євро.

Найчастіше лізинговий контракт в Україні підписується на термін від 2 до 5 років.

Протягом останніх трьох років у небанківському секторі лізингу спостерігається постійне зростання вартості нового бізнесу. Кількість підписаних контрактів на рік також збільшується. Загальна кількість контрактів досягла 15,5 тис.

Обидві ці тенденції свідчать про поліпшення та активізацію економічної діяльності в країні загалом. А оскільки лізингова галузь випереджає зростання економіки України в цілому, можна сміливо стверджувати, що вона є одним із рушіїв економічного зростання. Згідно з офіційною статистикою, загальна вартість капітальних інвестицій в Україні досягла 584 млрд. грн. (близько 22,6 млрд. доларів США) у 2019 році. Лізинг забезпечив близько 5,83% цих капітальних інвестицій у 2019 році, таким чином сприяючи оновленню і розвитку підприємств, які його залучили. Коефіцієнт проникнення лізингу в капітальні інвестиції в країні становив 5,83% у 2019 році.

Лізинг є дуже важливим способом фінансування для багатьох компаній у всьому світі. Частка лізингу особливо важлива для малих та середніх підприємств. Він є актуальним джерелом фінансування для 48% малих та середніх підприємств у ЄС. Серед компаній, які вважають лізинг важливим джерелом фінансування, є підприємства з Німеччини, Великої Британії та Польщі (третє місце в Європі з 60% компаній, які зазначають, що зацікавлені у використанні лізингу в майбутньому).

В умовах дефіциту бюджету, доцільно наявні ресурси і науковий потенціал зосередити на підтримці досліджень, які є основою інноваційного розвитку країни, об'єднуючи ресурси держави, наукової спільноти та бізнесових структур. Вдосконалювати підходи до управління, модернізації методів викладання та навчання в університетах відповідно до європейських стандартів. Вдосконалювати систему взаємодії науки, освіти та виробництва, орієнтуючись на практичний результат та потреби ринку праці. Створювати дієвий механізм підтримки молодих учених та вдосконалювати інфраструктуру фінансування.

Останнім часом, урядом запроваджені певні ініціативи в напрямі підвищення ефективності та якості вищої освіти, підтримки науково-технічних розробок у закладах вищої освіти, однак через недосконалість підходів до управління та недостатність фінансування країна може втратити цю перевагу.

Станом на початок 2020/21 навчального року нараховувалося 515 закладів вищої освіти (619 – станом на початок 2019/20 навчального року). Кількість студентів на 10 тис. населення становить 275 осіб (343 особи – станом на 01. 01. 2020)³¹⁷.

За даними Держстатистики України в ЗВО України на початок 2020/21 навчального року працювало 135,2 тис. наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників (156,9 тис. – на початок 2019/20 навчального року), з них 44,8% мають науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), 12,4% – доктора наук³¹⁸.

На наукову та науково-технічну діяльність закладів вищої освіти та наукових установ у 2021 році було передбачено 820,5 млн грн. бюджетних коштів. За рахунок цих коштів передбачено фінансування фундаментальних і прикладних досліджень у закладах вищої освіти та наукових установах за пріоритетними напрямками науки і техніки; підтримка наукових проєктів молодих вчених; підтримка науково-технічних (експериментальних) розробок.

Також у 2021 рік започатковано фінансування бюджетної програми «Пріоритетні напрями наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у закладах вищої освіти» в обсязі 100 млн грн. Видатки мають бути спрямовані, зокрема, на розвиток інфраструктури, оновлення та модернізацію матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності.

З метою підтримки системних реформ у сфері, Радою виконавчих директорів Світового банку створено проєкт «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів», який націлений на підвищення якості вищої освіти, рівня її відповідності потребам ринку.

Для реалізації проєкту «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів» у березні 2021 року, Уряд ухвалив розпорядження Кабінету Міністрів України щодо залучення коштів позики від Міжнародного банку реконструкції та розвитку у розмірі 200 млн доларів США. Реалізація проєкту відбуватиметься впродовж п'яти років³¹⁹.

У межах проєкту фінансуватимуться: модернізація обладнання, закупівля дослідницьких та навчальних лабораторій, деякі ремонтні та відновлювальні роботи закладів вищої освіти, зокрема тих, що об'єднуються; цифрова інфраструктура для організації навчання в закладах вищої освіти для забезпечення безперервності освітнього процесу за допомогою технологій дистанційного навчання, розробки та запуску електронних систем управління навчанням; підтримка стійкості системи та управління змінами в довгостроковій перспективі; модернізація інформаційно-аналітичної системи вищої освіти; запровадження Національного опитування студентів та Єдиної електронної системи конкурсного державного фінансування наукових досліджень і розробок закладів вищої освіти, запуск і удосконалення цифрових рішень освітніх вимірювань навчальних досягнень.

Розвиток інноваційної активності підприємств також залежить від залучення іноземних інвестицій. При цьому безпосереднє інвестування іноземного капіталу в економіку України є більш пріоритетним, ніж отримання кредитів, які збільшують зовнішній державний борг країни та витрати щодо його обслуговування.

Чисті надходження іноземного капіталу в економіку України становили \$37,8 млрд у період 2015-2021 років. З них прями інвестиції – \$15,8 млрд, за державними облігаціями – \$8,5 млрд, за кредитами МВФ – \$7 млрд³²⁰.

Найбільшими інвесторами в економіку України були країни ЄС, вони вклали \$25,9 млрд, у тому числі Кіпр – \$9,5 млрд, Нідерланди – \$7,2 млрд, Великобританія – \$2,1 млрд, Німеччина \$1,7 млрд. Інвестиції Росії в економіку України склали \$0,7 млрд. Найбільша частка прямих іноземних інвестицій зосереджена у промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів, операції з нерухомим

³¹⁷ European Commission, Annual Report on European SMEs (2017).

³¹⁸ Державна служба статистики України.

³¹⁹ What is a Living Lab? About us // ENoLL.

³²⁰ Investory News.

майном, фінансовій та страховій діяльності³²¹. Іноземні інвестори охоче купують акції українських підприємств, розміщених на західних біржах. Це свідчить про те, що за кордоном іноземці готові вкладати у вітчизняні цінні папери (якщо ті з'являються на іноземних майданчиках), а ось в Україну – ні.

Одним із найбільших іноземних інвесторів України є ЄБРР. З 1992 року Банк профінансував в Україні 397 проектів на суму близько 12 млрд євро. Частина з цих проектів передбачає підтримку місцевим банкам, які можуть фінансувати менші проекти (наприклад, кредитувати мікропроекти FabLab-структур). У рамках окремих проектів певна частина коштів надається у вигляді грантів чи додаткових позик за рахунок спеціальних фондів: ESP – фонд Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля (кошти фонду переважно спрямовуються на підвищення енергоефективності та покращання екології; CTF (Clean Technology Fund) є одним із двох фондів інвестування у клімат (Climate Investment Funds), які було створено Світовим банком у 2008 році для зменшення викидів та стійкого до змін клімату розвитку, зокрема спрямовують на проекти насамперед пов'язані з енергозбереженням, відновлюваною енергетикою. До речі, Україна є найбільшим отримувачем макрофінансової допомоги ЄС третім країнам, так ЄС за період 2014-2018 рр. надав МФД сукупною сумою 2,8 млрд євро в рамках чотирьох програм макрофінансової допомоги. Одна з програм орієнтована на побудову інноваційної інфраструктури, одним з елементів якої є FabLab. Рішення про надання коштів у межах кожної програми макрофінансової допомоги ухвалюють у рамках звичайної законодавчої процедури ЄС: його ухвалюють спільно Рада ЄС та Європейський парламент (що вирізняє МФД від інших видів фінансової допомоги ЄС). Після ухвалення базового рішення про надання допомоги йдуть переговори про умови надання допомоги, у тому числі про зобов'язання України із заходів політики.

За умов внутрішнього дефіциту ресурсів обсяги прямих інвестицій з України в економіку країн світу складають достатньо суттєву суму. Так, близько 97% традиційно спрямовується до Кіпру. При цьому вітчизняні інвестори вкладають майже всі інвестиції в професійну, наукову та технічну діяльність за кордоном. Через загрозу вторгнення Росії з України вивели \$12,5 млрд іноземного капіталу³²².

Зазначене підтверджує процес вилучення фінансового капіталу з України в офшорні зони, звідки він уже повертається лише частково у вигляді незначних за розмірами зворотних фінансових потоків. Відтак, вітчизняні інвестори до розвитку інноваційної діяльності інтересу майже не виявляють, шукаючи найбільш прибуткові та доцільні сфери вкладання свого капіталу за кордоном.

Потенційним джерелом фінансових ресурсів для забезпечення здійснення інноваційної діяльності, на наш погляд, мають стати приватні фінансові ресурси вітчизняних інвесторів. Аналіз показників грошової маси показує, що наявні в обігу готівкові кошти протягом останнього періоду постійно зростають, так агрегат М0 у липні 2022 року склав 640 млрд. грн., тоді як на початку 2020 року він складав 370,0 млрд. грн., а у 2015 році даний показник був 283,0 млрд. грн.

Таким чином, на сьогодні в Україні досить висока частка – 28,4% (співвідношення М0 та М3) грошових коштів знаходяться в обігу поза банківських установ (вважається, що частка готівки в структурі грошової маси не повинна перевищувати 7%), цей обсяг готівки є потенційним джерелом формування ресурсів комерційних банків.

Так, за нашими розрахунками співвідношення М0 до ВВП станом на початок 2022 р. складало 10,6%, а 10,6% – це серйозний запас міцності, який може бути використаний для розвитку економіки.

³²¹ Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Рожкова Л. В., Коваленко О. В. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році. (2020).

³²² Investory News.

В перспективі вагомим джерелом фінансування інноваційної діяльності мають стати приватні фінансові ресурси вітчизняних та іноземних інвесторів за законодавчої підтримки інноваційної сфери з боку держави.

Необхідною умовою забезпечення фінансування інноваційної діяльності є наявність розвинутої інфраструктури фінансового ринку, зокрема небанківських фінансових установ – страхових, лізингових, факторингових, фінансових компаній, інститутів спільного інвестування, кредитних спілок.

Альтернативним джерелом фінансового забезпечення інноваційного розвитку можна розглядати фінансування через такі інструменти, як венчурні фонди, науково-технічні інкубатори, фірми-технопарки, технополіси, бізнес-ангели тощо, які на пільгових засадах забезпечують впровадження інновацій.

У західних країнах інвестиції у високоризикові проекти здійснюють у формі венчурного фінансування. Це довгострокові (5-7 років) високоризикові інвестиції приватного капіталу в акціонерний капітал новостворених малих високотехнологічних перспективних підприємств (або венчурних підприємств, що добре зарекомендували себе). Такі інвестиції надають для розвитку і розширення підприємств, орієнтованих на розробку і виробництво наукоємних продуктів, з метою отримання прибутку від приросту вартості вкладених засобів. Венчурне фінансування докорінно відрізняється від банківського і має певні переваги: не потребує щорічних процентних виплат, ліквідної застави, не вимагає страхування інвестором своїх ризиків тощо. При цьому, інвестор активно допомагає новому підприємству порадами, досвідом і діловими зв'язками. Венчурний капітал є особливою формою капіталу. Інвестори, беручи участь у фінансуванні, фактично виступають як замовники майбутніх нововведень, якщо вони виявляються успішними – як співвласники новоутвореної фірми.

Основним критерієм класифікації венчурного підприємництва є джерело інвестування. В зв'язку з цим, основними організаційними формами венчурного підприємництва є: внутрішні венчурні фірми, які створюються у вигляді науково-дослідних відділів при великих промислових корпораціях; незалежні венчурні фірми, які організуються у вигляді акціонерних товариств, та працюють за рахунок коштів приватних та інституційних інвесторів; впроваджені компанії, які створюються однією чи кількома великими корпораціями у вигляді науково-дослідних консорціумів і працюють за замовленням засновників; зовнішні венчурні фірми, що фінансуються інвестиційними фондами, компаніями, трастами. Мета таких фірм – акумулювання венчурного капіталу у великих обсягах та фінансування спеціалізованих інноваційних (ризикових) проектів.

В Україні венчурні фонди створені за рахунок іноземного капіталу і фінансують здебільшого традиційні процеси або невеликі продуктові інновації. Функцію венчурних капіталістів виконують компанії з управління активами, які на відміну від інших країн створюють середні інвестори. Проте венчурний капітал – важко доступне джерело фінансування. Головними недоліками використання венчурного капіталу є високий ризик, відсутність гарантованого успіху, можливість втрати контролю над бізнесом і передача його венчурному інвестору³²³.

В Україні акумулюють кошти інвесторів компанії з управління активами. За даними УАІБ основними функціями компанії з управління активами (КУА) є створення пайових інвестиційних фондів; випуск, розміщення та викуп цінних паперів ІСІ; залучення агентів, які розміщують/викупувають цінні папери ІСІ серед інвесторів; управління активами ІСІ: після надходження коштів на рахунок ІСІ, КУА спрямовує їх на придбання активів для формування структури портфеля цього ІСІ, вказаної в Інвестиційній декларації; аналіз ринку цінних паперів, нерухомості та інших ринків інструменти яких перебувають у складі активів ІСІ; пошук нових об'єктів для інвестицій; регулярне переоцінювання активів, оформлення договорів придбання і продажу активів, підготовка звітності до державних контролювальних

³²³ Диба М. І., Юркевич О. М., Майорова Т. В., Власова І. В. (2013) Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України, с. 42.

органів; забезпечення поточної діяльності ІСІ. Кількість компанії з управління активами (КУА) в Україні на 12. 08. 2022 р. становила 303 компанії, активів в їх управлінні було 522907 млн грн.; кількість ІСІ – 1767 одиниць.

Венчурний капітал є важливим елементом функціонування ринкової економіки та засобом забезпечення регіонального економічного зростання. Варто звернути увагу на те, що надаючи необхідні фінансові ресурси інноваційним підприємствам на початкових стадіях їхнього розвитку, коли інші джерела фінансування є недоступними, венчурний капітал забезпечує стрімкий розвиток нових конкурентоспроможних галузей через вкладення коштів інвесторів у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість.

Для розвитку венчурного бізнесу необхідно створити або налагодити державну систему, яка б розвивала венчурний бізнес і сприяла його розвитку, вдосконаленню, а також розробити систему страхування ризиків інвестицій в інновації законодавчо на основі нормативно-правових актів, забезпечити функціонування венчурного бізнесу, стимулювати взаємодії наукових організацій із підприємствами та організаціями, потенційними інвесторами тощо.

Науково-технічні інкубатори – організації, які надають на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення та необхідне обладнання, на пільгових умовах консультують з економічних та юридичних питань, організують рекламу, здійснюють науково-технічну, екологічну та комерційну експертизу інноваційних проєктів, ведуть пошук інвесторів, дають можливість скористатися своїм досвідним виробництвом. Технічна допомога складається з проведення інженерних розробок продукту та технологій, маркетингова – підбір спеціалізованої літератури про продукт і ринки збуту, сприяння реалізації рекламного обслуговування тощо. Консультації з менеджменту містять аналіз грошових надходжень, податків, огляд і роз'яснення офіційних фінансових документів, юридичну допомогу при реєстрації фірми й організаційно-фінансову підтримку (пошук і рекомендація потенційного інвестора, складання бізнес-плану тощо).

Технополіс – це науково-промисловий комплекс, створений для виробництва нової прогресивної продукції або розроблення нових наукоємних технологій на базі тісних відносин з університетами і науково-технічними центрами. У ньому поєднуються наука, техніка і підприємництво, здійснюється тісне співробітництво між академічною наукою, підприємцями, місцевими і центральними органами влади. Основою технополісу є його науково-дослідний комплекс. Він готує радикальні прориви в технології на основі фундаментальних наукових досліджень міжгалузевого характеру, які визначають перспективи розміщених у ньому виробництв.

Технополіси істотно різняться за масштабами, структурою та обсягом послуг, які надаються, за рівнем наукомісткості, складом учасників. До складу технополісів можуть входити: науково-дослідні організації та установи, промислові підприємства, культурно-побутові об'єкти, комунальні та інформаційні мережі, проєктно-конструкторські центри та дослідні виробництва, фінансово-кредитні установи, торговельні, посередницькі, консультаційні та інші структури.

Науково-технологічний парк – це комплекс дослідних інститутів, лабораторій, дослідних заводів, створених на заздалегідь підготовлених територіях навколо великих університетів з розвинутою інфраструктурою (лабораторні корпуси, виробничі приміщення багатоцільового призначення, інформаційно-обчислювальні центри колективного користування, системи транспортних та інших комунікацій, магазини, житлові приміщення). Технопарк створюється для розвитку наукомістких технологій, наукомістких фірм. Це своєрідна фабрика з виробництва середніх і малих ризикових інноваційних підприємств. Одна з найважливіших функцій технопарку – постійне формування нового бізнесу і його підтримка.

Діяльність технопарку базується на повному використанні існуючих ресурсів для найкращого забезпечення діяльності дрібних венчурних (ризикованих) фірм, які входять до його складу.

Бізнес-ангели – приватні інвестори, що вкладають гроші в інноваційні проекти (стартапи) на етапі створення підприємства в обмін на повернення вкладень та долю в капіталі. «Ангели», як правило, вкладають свої власні кошти на відміну від венчурних капіталістів, які управляють грошима третіх осіб, об'єднаними у венчурні фонди. Однак, вітчизняні інвестори, на жаль, шукають більш прибуткові сфери вкладання свого капіталу за кордоном.

Дедалі частіше українці оформлюють дозволи на вивезення валюти для купівлі цінних паперів світових компаній. У 2020 році за даними НБУ, фізичні особи перерахували за кордон близько 274 млн. євро, а у 2021 році – 427 млн. євро³²⁴.

Таким чином, основними проблемами фінансування інноваційного розвитку підприємств в Україні є: низькі обсяги витрат підприємств на інноваційну діяльність; нестача власних фінансових ресурсів; відсутність довгострокового кредитування інноваційних проектів з боку банківської системи; недостатність підтримки інноваційної сфери з боку держави, недостатня сформованість інноваційної інфраструктури; підвищений ризик інвестування інновацій.

Покращити інвестиційне середовище країни можливо за рахунок різноманітних заходів, зокрема запровадження податкових пільг, забезпечення правового захисту інвестицій, покращення інформаційного забезпечення та інвестиційної інфраструктури.

Покращити інноваційну активність можливо шляхом надання дотацій і бюджетних позик на розвиток пріоритетних сфер галузей економіки, грантової підтримки інноваційних проектів, компенсації відсоткових ставок комерційних банків, створення венчурних фондів і компаній, запровадження механізмів участі індивідуальних інвесторів в операціях на фінансовому ринку, державно-приватного партнерства.

Державно-приватне партнерство – це особлива форма взаємодії бізнесу та держави, що включає багатосторонні домовленості, розподіл ризиків, аналіз комерційних перспектив та індивідуальні схеми фінансування. Формування національної інноваційної економіки в сучасних умовах неможливе без функціонування механізму державно-приватного партнерства. У світовій практиці державно-приватне партнерство у сфері технологічного (інноваційного) розвитку спрямоване на співпрацю у виконанні досліджень і розробок, а також їх комерціалізації між компаніями різних форм власності в промисловості та інших галузях народного господарства, між університетами та іншими некомерційними організаціями, державними лабораторіями та центрами, або безпосередньо між органами державного управління. Партнерства за участі організацій – представників бізнес-спільноти, з одного боку, і державного або громадського сектора – з іншого, сприяють просуванню технологій з дослідних інститутів на ринок, спонукають тим самим державні органи якомога повніше виконувати свою місію, а отже, до економічного зростання на базі розширеного використання передових технологій на національному та регіональному рівнях.

Державна підтримка здійснення державно-приватного партнерства може здійснюватися: шляхом надання гарантій як державних, так і органами місцевого самоврядування; шляхом фінансування за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та інших джерел згідно із загальнодержавними та місцевими програмами; в інших формах, передбачених законом. У рамках здійснення державно-приватного партнерства можуть укладатися договори про концесію, спільну діяльність тощо.

Приватно-державні партнерства можуть включати різні поєднання спільного фінансування, спільної діяльності, а також їх різні організаційні форми і механізми з відповідним правовим забезпеченням. Найпростіший варіант – офіційно оформлені угоди про спільну діяльність у сфері досліджень і розробок між приватними компаніями, університетами та державними дослідницькими організаціями. Більш комплексні проекти зі створення дослідних і наукових парків, а також ухвалені державні програми, спрямовані на підтримку малого інноваційного бізнесу та просування і комерціалізацію так званих

³²⁴ Національний банк України.

«родових» технологій, які перебувають на передконкурентній стадії готовності і спроможні згодом знайти втілення в технологічних процесах та продукції різних галузей, забезпечивши при цьому значне зростання як ефективності виробництва, так і якості товарів та послуг³²⁵.

Для вдосконалення стимулювання інноваційної діяльності в Україні потрібен новий комплексний механізм стимулювання всього інноваційного процесу – від фундаментальних досліджень, їх мотивації, фінансування, до впровадження розробок у виробництво.

Як відмічають дослідники, на переважній більшості вітчизняних промислових підприємств не розроблена система управління інноваційною діяльністю та, більш того, далеко не всі підприємства мають стратегію і систему управління інноваційним розвитком як окремого виду управлінської діяльності. У переважній більшості українських підприємств, як свідчить практика, на сьогодні немає відповідних економічних умов для впровадження нововведень. Так, українські суб'єкти господарювання в умовах невизначеності стикаються з такими серйозними проблемами, які перешкоджають здійсненню інноваційної діяльності: нестача власних коштів, значні витрати на нововведення, недостатній рівень фінансової підтримки держави, високий економічний ризик, тривалий термін окупності інновацій.

Визнання вирішального значення інноваційної діяльності для економічного розвитку, виділення її як стратегічного пріоритету й одночасно наявність неефективних методів управління інноваціями потребують, по-перше, розвитку нових креативних підходів у сфері управління інноваціями, по-друге, навчання кадрів у цій сфері.

Процес управління інноваційним розвитком підприємства визначають, як системне управління інноваційною діяльністю, спрямоване на формування й забезпечення досягнення економічного зростання шляхом раціонального використання, нарощування й розподілу інноваційного потенціалу.

Питанням формування інноваційного потенціалу в економічній літературі приділяється досить багато уваги, однак, незважаючи на велику кількість наукових праць і досліджень з даної тематики, слід зазначити, що в літературі не існує однозначного визначення поняття «інноваційний потенціал», що в свою чергу свідчить про наявність розбіжностей в розумінні сутності зазначеної категорії.

В тлумачення поняття інноваційного потенціалу одні автори роблять наголос на наявності ресурсів, інші на можливості їх використання. Але більшість керується так званним ресурсним підходом, тобто характеризує інноваційний потенціал як сукупність ресурсів, виділяючи такі елементи, як кадрова (інтелектуальна), інформаційна, інтерфейсна, науково-дослідна фінансова, технологічна, організаційна складові.

Інтелектуальна складова – визначає можливості генерації та прийняття ідей і задумів новацій і доведення їх до рівня нових технологій, конструкцій, організаційних та управлінських рішень (ідея – це найбільш загальне уявлення про новацію, а задум – варіант ідеї, виражений у зрозумілій для споживачів формі). Це передбачає наявність на підприємстві фахівців з творчим складом мислення, не лише з високою фаховою підготовкою, але й здатних застосовувати свої знання і вміння для продукування нових практично-орієнтованих знань, втілювати їх в інновації, які відповідають потребам ринку.

Інформаційна складова – відображає інформаційну оснащеність (забезпеченість) підприємства, ступінь повноти, точності та суперечливості інформації, необхідної для ухвалення ефективних інноваційних рішень.

Інтерфейсна складова – характеризує можливість приведення у відповідність та узгодження різноспрямованих інтересів суб'єктів інноваційного процесу: розробників інновацій; виробників нових товарів; інвесторів, постачальників вихідних сировини, матеріалів і комплектуючих; торгових і збутових посередників; споживачів; суспільства в цілому тощо.

Науково-дослідна складова – характеризує наявність заділу результатів науково-дослідних робіт, достатнього для генерації нових знань, здатність проведення досліджень для

³²⁵ Ватченко О. Б., Ватченко Б. С., Черевко О. Л. (2017) Інноваційний розвиток підприємства, с. 40.

перевірки ідей новацій і ймовірності використання новацій у виробництві нової продукції. Це передбачає існування на підприємстві підрозділів, які систематично виконують науково-дослідні роботи, а також наявність відповідного устаткування, що потребує систематичного й у достатніх обсягах фінансування як з власних, так і сторонніх джерел.

Фінансова складова – характеризує фінансову забезпеченість проектів інноваційного розвитку, а також фінансову стійкість підприємства в процесі їх реалізації.

Технологічна складова – відображає здатність оперативно перебудуватися, переорієнтувати виробничі потужності і налагодити економічно ефективно виробництво нових продуктів, що відповідають запитам споживачів. Власне вона характеризує матеріально-технічний і технологічний стан підприємства, наявність резервів чи можливості їх швидкого отримання, гнучкість обладнання і технологій, оперативність роботи конструкторських і технологічних служб.

Організаційна складова – характеризує наявність сприятливих організаційно-управлінських умов забезпечення інноваційної діяльності: організаційні структури, систему управління, механізми мотивації, інноваційну культуру.

Розглянуті складові характеризують інноваційний потенціал підприємства та визначають його можливості розвиватися інноваційним шляхом. Аналіз інноваційно-інвестиційного потенціалу за визначеними складовими дає можливість розробити процедури оцінки його достатності для розробки і просування на ринок конкретних інновацій з метою оптимізації їх вибору.

В сучасний період, як відмічають науковці³²⁶ – спостерігається різке скорочення строку життя інновацій, одночасно з підвищенням інтенсивності появи на ринку все нових і нових товарів і послуг. Тому при виборі тієї або іншої стратегії розробки й впровадження нових технологій недостатньо обмежуватися оцінкою й обліком факторів лише інноваційної сфери. Тому, під інноваційним потенціалом підприємства в сучасних умовах вони пропонують розуміти його максимальні можливості генерувати високу інноваційну активність.

Перехід підприємства на інноваційний шлях розвитку можливий лише за певних умов:

- 1) спроможність ринкового потенціалу сприйняти інновації;
- 2) можливість втілення досягнень науки і техніки в конкретні товари, здатні задовольнити запити споживачів.

Оцінювання рівня інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства доцільно здійснювати шляхом порівняння фактичних значень показників, що характеризують його складові із тими значеннями, які є оптимальними для ефективного здійснення інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства. Високий рівень інноваційно-інвестиційного потенціалу може бути достатнім для реалізації однієї інноваційно-інвестиційної стратегії і недостатнім для реалізації іншої. Однак, залежно від виду обраної стратегії найважливіші складові інноваційно-інвестиційного потенціалу повинні мати страховий резерв, який у разі негативних відхилень в реалізації стратегії міг би зіграти роль буфера.

Проведення оцінки інноваційного потенціалу пропонується здійснювати, використовуючи ряд показників, окремо по кожній складовій:

показники оцінки інтелектуальної складової інноваційного потенціалу: показник винахідницької активності; показник інженерно-технічного і наукового забезпечення; показник освітнього рівня; показник плинності кадрів високої кваліфікації; показник оновлення знань та інтегральний показник;

показники оцінки інформаційної складової інноваційного потенціалу: коефіцієнт повноти інформації; коефіцієнт точності інформації; коефіцієнт суперечливості інформації та загальний рівень інформаційної складової інноваційного потенціалу;

показники оцінки інтерфейсної складової інноваційного потенціалу: розширення адаптаційних можливостей підприємства; зростання конкурентного потенціалу; розширення

³²⁶ Управління інноваційним розвитком соціально-економічних систем: Колективна наукова монографія / Під ред. Н. В. Касьянної. (2019), с. 200.

ринку; зростання прибутку; підвищення економічної безпеки; підвищення іміджу; загальна оцінка в балах.

Під час визначення інвестиційної привабливості підприємства через інтегральну оцінку використовують групи показників, котрі задовольняють вимоги міжнародного меморандуму IASC (International Accounting Standards Committee), а саме:

майнового стану інвестованого об'єкта – активна частина основних засобів; коефіцієнт зносу основних засобів, коефіцієнт оновлення, коефіцієнт вибуття;

фінансової стійкості (платоспроможності) інвестованого об'єкта – (власні оборотні засоби, власні довгострокові й середньострокові позикові джерела формування запасів та витрат, загальна сума основних джерел формування запасів і витрат, робочий капітал, маневреність робочого капіталу, коефіцієнт незалежності, коефіцієнт фінансування, коефіцієнт фінансової стійкості, показник фінансового левериджу;

ліквідності активів інвестованого об'єкта – поточний або загальний коефіцієнт покриття, коефіцієнт співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості, коефіцієнт абсолютної ліквідності, норма грошових резервів (за наявності у підприємства цінних паперів), коефіцієнт покриття періодичних виплат;

прибутковості інвестованого об'єкта – коефіцієнт прибутковості інвестицій, коефіцієнт прибутковості власного капіталу, операційна рентабельність продажу, коефіцієнт експлуатаційних витрат, коефіцієнт прибутковості активів;

ділової активності інвестованого об'єкта – продуктивність праці, фондвіддача, оборотність коштів у розрахунках, коефіцієнт оборотності коштів у розрахунках, оборотність виробничих запасів, коефіцієнт оборотності виробничих запасів, оборотність власного капіталу, оборотність основного капіталу.

Цікаво, що ціла низка країн, що мали й мають значно менший інноваційно-інвестиційний потенціал ніж Україна, розвиваються набагато швидше, причому переважно на основі інновацій. Зокрема, Сінгапур і Гонконг займають значні частки на ринку електронної техніки. Сінгапур – держава з населенням у 4 мільйони чоловік і територією не більше Києва – експортує продукції на 110 млрд. дол. на рік. Китай виходить на роль одного із світових лідерів. Індія стрімко збільшує свою частку на одному з найбільш перспективних і високодохідних ринків – програмних продуктів. На сьогодні їх частка сягає близько 20%, а в найближчі 5 років очікується зростання до 50%. Успіх цих країн пояснюється концентрацією зусиль на найбільш перспективних напрямках з погляду перспектив розвитку НТП і світової економіки, оптимальності реалізації наявного інноваційного потенціалу і спричинених цим порівняльних конкурентних переваг на ринку³²⁷.

Конкурентними перевагами України на сьогодні у галузі інноваційних технологій є наявність потужного кадрового потенціалу, так за кількістю вчених і інженерів, що працюють у галузі НДДКР, на мільйон жителів Україна посідає одне з перших місць у світі, сильної технічної та наукової бази і конкурентного рівня витрат.

Україна залишається однією із провідних країн за кількістю випускників інженерних спеціальностей, випускаючи вдвічі більшу кількість фахівців порівняно з Великою Британією та Польщею. Щороку тисячі кваліфікованих ІТ-спеціалістів закінчують навчання та починають професійну ІТ-кар'єру.

Одним з національних пріоритетів наразі є становлення цифрового суспільства. В цифровій економіці роль університетів як виробників знань посилюється, а при взаємодії та співпраці з бізнесом і державою, підвищується інноваційна активність в економіці. Особливістю даної взаємодії в моделі, запропонованої Г. Іцковіцем, є виконання кожним з трьох вищеназваних інститутів (державою, бізнесом, університетом) крім традиційних функцій також функцій, не властивим традиційним моделям інноваційного процесу, що є найважливішим джерелом інноваційної активності в постіндустріальному суспільстві. Так, в цифровій економіці університети є не тільки джерелом ідей, компетенцій, знань, а й в їх

³²⁷ Гудзь О. Є., Прокопенко Н. С. (2018) Трансформація парадигми управління підприємств на основі інформаційно-комунікаційних технологій системи управління, с. 16-24.

діяльності присутній підприємницький сектор, що займається трансфером технологій, їх комерціалізацією, створенням малих інноваційних підприємств, технопарків, навчанням навичкам інноваційного підприємництва. Промислові підприємства виконують функції виробництва інноваційної продукції і організації досліджень всередині корпорації, створюючи дослідні центри. Держава виконує традиційні функції по законодавству і фінансуванню наукових установ, а також бере участь у фінансуванні інноваційних проектів, тим самим бере участь в розподілі доходів від інноваційної діяльності. Основне значення моделей стратегічних інноваційних мереж полягає в зниженні невизначеності за рахунок принципу перетину трьох множин університет – підприємство – держава.

У недавньому минулому головним фактором інноваційної діяльності в основному вважалися інвестиції в пошукові фундаментальні дослідження, результати яких згодом комерціалізувалися у виробничій та соціальній сферах. Однак шлях від лабораторії до ринку довгий, складний і відрізняється невизначеністю. Нові концепції інноваційної діяльності – відкритого типу – пов'язані як з процесами глобалізації, так і з розвитком мережевої економіки. Терміни «відкриті» і «закриті інновації» ввів американський економіст Генрі Чесбро в 2003 р. в роботі «Відкриті інновації. Створення прибуткових технологій»³²⁸. Він встановив, що з підвищенням швидкості обміну інформаційними потоками знизилася ефективність застосування закритих бізнес-моделей. Відкриті ж інновації дозволяють задіяти не тільки внутрішні джерела компанії, але і зовнішні. Залучаються до процесу компетентні спеціалісти із інших сфер які пропонують свої ідеї, дають кваліфіковані поради і тим самим сприяють вдосконаленню кінцевого продукту. В результаті формуються ринки відкритих інновацій, засновані на мережевих організаційних структурах. Запропонована Е. Караянісом і Д. Кемпбеллом в кінці минулого століття модель «чотириланкової спіралі», на основі моделі «потрійної спіралі», розробленої Г. Іцковіцем і Л. Лейдесдорф³²⁹ підкреслює активну роль споживача в інноваційному процесі. Згідно з концепцією «потрійної спіралі», ефективність технологічної взаємодії забезпечується за рахунок тісної співпраці влади, бізнесу та університетів, де всі складові «спіралі» виконують свої функції і доповнюють один одного. На стартовому етапі генерації знань взаємодіють наука і влада. На наступному – при трансфері технологій наука кооперується з бізнесом. Чотириланкова модель містить четвертий елемент «спіралі» – громадянське суспільство як активного споживача і учасника інноваційного процесу, що є – основним фактор досягнення успіху.

У країнах Європейського союзу широко використовуються так звані Living Lab. На сайті Європейської мережі Living Lab ENoLL вони визначаються як орієнтовані на споживача відкриті екосистеми, засновані на спільній творчості, що інтегрує наукові дослідження та інноваційні процеси в умовах реального життя.

Відмінність інновації екосистеми від альянсу НДДКР, по-перше, в тому, що основне завдання альянсів полягає в розробці новаторських рішень, а екосистемна інновація зосереджена на їх комерційному впровадженні. Ще одна принципова відмінність полягає в тому, що метод екосистемної інновації допомагає виявляти, вивчати і перевизначати можливості для всіх учасників. Навпаки, альянси НДДКР організуються для глибокого, часто багаторічного дослідження в певній області, чітко обумовлено співпрацюють компаніями на самому початку роботи. Третя відмінність пов'язана з моделями управління. Для захисту інтелектуальної власності альянси передбачають укладення між компаніями докладного контракту або наявність у них часток в спільному підприємстві. В Living Labs прийнятий більш простий підхід – відкриття, зроблені групою, доступні всім її учасникам пропорційно їх інвестиціям.

Таким чином, екосистемна інновація – один з варіантів відповіді на питання, як знайти нові способи наростити прибуток. Майже кожен проект, розроблений з його допомогою, виявляється успішним. Цей метод дозволяє компаніям з абсолютно несхожими ідеями,

³²⁸ Chesbrough H. (2003) Open Innovation. The New Imperative for Creating and Profiting from Technology.

³²⁹ Etzkowitz H., Leydesdorff L. (1998) A Future location of research in a triple helix of university industry government relations.

навичками і можливостями об'єднувати їх для того, щоб з неймовірною швидкістю вирішувати проблеми рівня цілої екосистеми. Крім того, він дає змогу нарощувати потенціал створення цифрових інновацій і дозволяє знаходити і використовувати можливості на перетинах продуктів, компаній і галузей.

Цифровим технологіям відводиться роль одного з ключових чинників інноваційного розвитку економіки. Для переходу до цифрової економіки і інновацій необхідна не тільки цифровізація суспільства, а й побудова мережевих моделей економічних взаємодій і управління.

Останнім часом набули значного поширення мережеві організаційні структури. Вони поділяються на три групи: внутрішні мережі, стабільні мережі та динамічні мережі.

Внутрішні мережі дають змогу використовувати всередині організації принцип вільного підприємництва завдяки створенню так званих організаційних ринків, які передбачають взаємодію між підрозділами організації на основі ринкових цін. Наприклад, підрозділи – виробники комплектуючих мають пропонувати складальним підрозділам комплектуючі за конкурентоспроможними ринковими цінами. Ці ж підрозділи можуть продавати свою продукцію й іншим організаціям, як це робить, зокрема, General Motors. Стабільні мережі значну частину робіт передають підрядникам, які можуть розташовуватися поза межами основної компанії. За такою схемою діє багато японських компаній. Стабільну мережу має і BMW, яка близько 50% сумарних виробничих витрат сплачує підрядникам за виконані послуги. Така форма співпраці дає змогу отримати конкурентні переваги за рахунок вузької спеціалізації підрядників.

Динамічна мережа застосовується тоді, коли головна компанія керує капіталом та іншими організаціями в рамках досягнення своїх цілей, залишаючись при цьому ядром або «системним інтегратором». Вона залучає зовнішніх незалежних розробників, виробників, постачальників, дистриб'юторів тощо. Як правило, її головні активи – унікально втілені ідеї, здатність оперативно реагувати на зовнішні зміни й дуже професійний менеджмент. Конкурентні переваги досягаються за рахунок спеціалізації та гнучкості. Саме використовуючи таку форму організації бізнесу, іноземні компанії проникають на український ринок і закріплюються на ньому. Але основна проблема динамічних мереж – високий ризик недозволеного використання їхніх знань і технологій третіми особами, що в рамках недосконалого правового захисту інтелектуальної власності в Україні стримує бажання іноземних бізнесових структур освоювати цей ринок. Динамічні мережі набувають значного поширення у таких видах бізнесу, як видавнича справа, виробництво одягу, електроніки тощо.

Підприємству для обрання певного типу структури необхідно визначити завдання організації для дослідницьких підрозділів у короткостроковій та довгостроковій перспективах, склад спеціалістів, а також налагодити плідну співпрацю між ними. Треба відзначити також необхідність належно організованих комунікацій як важливої умови раціонального менеджменту інноваціями для досягнення цілей та створення сприятливих соціальнопсихологічних умов. Сучасною вимогою під час створення комунікаційних мереж є використання новітніх інформаційних технологій і професійних ЕОМ з єдиною базою даних.

Нова парадигма управління підприємством, як зазначають науковці має включати наступні загальні ключові положення: визнання центральної ролі людини; клієнтоорієнтованість; демократизація та багатоплановість управління на основі мережевого підходу; розвиток партнерських ланцюгів та комунікацій; проактивний характер управління; розгляд підприємства як «відкритої системи»; нові цінності; зростання ролі знань та інновацій і управління ними; глобалізація та інтеграція; широке використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Можливості нової парадигми управління розширюються під впливом змін бізнесового простору за такими напрямками³³⁰: зростають інформаційно-технологічна системність і кооперація, що охоплює нарощення інтелектуалізації діяльності підприємства через капіталізацію інтелекту і масове поширення інновацій; зростає адаптивність, креативність і мобільність персоналу; примножується науковість, динамічність, вагомість інновацій, організаційної культури, освіти як неодмінних чинників полівекторного розвитку підприємства; утверджується новий тип конкуренції; збільшується кількість різноманітних ділових зв'язків, що супроводжується збільшенням організаційної дискретності контролювання; посилюється екологізації та соціологізації бізнесового середовища. При цьому, що акцент перетворень переноситься з кількісного матеріального впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на інформаційні нематеріальні перетворення. Опрацювання контенту на найвищому інтелектуальному рівні стає ключовою конкурентною перевагою підприємства, а отже, цільовим орієнтиром перетворення менеджменту підприємства.

Інноваційна діяльність – найважливіша складова процесу успішного функціонування й розвитку підприємства, а також один з базових елементів ефективної стратегії й важливий інструмент створення та підтримки конкурентних переваг. В умовах переходу до інноваційного шляху розвитку використання наукових підходів до управління стає важливим фактором економічного зростання та комерційного успіху будь-якого підприємства.

Незадовільний стан інноваційної активності переважної більшості підприємств України пояснюється обмеженістю фінансових ресурсів, спрямованих до інноваційної сфери, підвищеним ризиком будь-якого інвестування, відсутністю у країні дієвої політики, що стимулює нововведення.

Досягнення завдань інноваційного розвитку потребує ефективних управлінських рішень, узгоджених політичних ініціатив, довгострокових інвестицій. Активізувати інноваційну діяльність можливо шляхом розвитку дієвої державної політики стимулювання наукових досліджень, державно-приватного партнерства, запровадження ефективних механізмів стимулювання науково-інноваційної діяльності, покращення інвестиційної інфраструктури.

Література

1. Банківське кредитування в Україні: посткризове перезавантаження: монографія / [С. М. Аржевітін, Т. С. Шемет, Н. В. Циганова та ін.]; за ред. С. М. Аржевітіна. Київ: КНЕУ. 2017. 407 с.
2. Ватченко О. Б., Ватченко Б. С., Черевко О. Л. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посібник. Дніпро: Акцент ПП, 2017. 404 с.
3. Вікіпедія: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org>.
4. Гудзь О. Є., Прокопенко Н. С. Трансформація парадигми управління підприємств на основі інформаційно-комунікаційних технологій системи управління. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 2 (14). С. 16-24.
5. Державне стимулювання інноваційного розвитку суб'єктів господарювання: методологічні засади, світовий та вітчизняний досвід: монографія / за заг. ред. канд. екон. наук, доц. Л. С. Захаркіної. Суми: Сумський державний університет, 2019. 200 с.
6. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Рожкова Л. В., Коваленко О. В. Київ: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf>.
8. Малій О. Г. Джерела фінансового забезпечення інноваційного розвитку. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 4. С. 72-77.

³³⁰ Гудзь О. Є., Прокопенко Н. С. (2018) Трансформація парадигми управління підприємств на основі інформаційно-комунікаційних технологій системи управління, с. 16-24.

9. Малій О. Г. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в Україні. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки*, 2018. Випуск 193. С. 247-256.
10. Міністерство фінансів України: веб-сайт. URL: <https://www.minfin.com.ua>.
11. Назаренко І. М. Діагностично-управлінські аспекти в системі розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 23-28.
12. Національний банк України: веб-сайт. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
13. Незалежна асоціація банків України: веб-сайт. URL: <http://nabu.ua/ru.html>.
14. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01. 07. 2010 р. № 2404-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
15. Про інноваційну діяльність: Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 36, ст. 266). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
16. Про фінансовий лізинг: Закон України від 04. 02. 2021 р. № 1201-IX (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1953-IX від 14. 12. 2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text>.
17. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2020 р. Аналітична довідка. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2021/06/16/AD.Nauk.priorytety.2020>.
18. Савицька О. П., Щур О. М., Савицька Н. В. Активізація інвестиційних процесів в Україні. *Бізнесінформ*. 2019. № 10. С. 69-77.
19. Стан науково-інноваційної діяльності в Україні у 2020 році: науково-аналітична записка [Електронний ресурс] / Т. В. Писаренко, Т. К. Куранда, Т. К. Кваша та ін. К.: УкрІНТЕІ. 2021. 39 с.
20. Сітовий банк затвердив проєкт для України щодо покращення якості вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/svitovij-bank-zatverdiv-proyekt-dlya-ukrayini-shodo-pokrashennya-yakosti-vishoyi-osviti>.
21. Українське об'єднання лізингодавців: веб-сайт. URL: <http://uul.com.ua>.
22. Управління інноваційним розвитком соціально-економічних систем: Колективна наукова монографія / Під ред. Н. В. Касьянової. К.: Видавництво Ліра-К, 2019. 232 с.
23. Федулова Л. І. Концептуальні засади управління інноваційним розвитком підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2014. № 2. С. 122-135.
24. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / [М. І. Диба, О. М. Юркевич, Т. В. Майорова, І. В. Власова та ін.]; за ред. М. І. Диби, О. М. Юркевич. Київ: КНЕУ, 2013. 425 с.
25. Sarayannis E. G., Campbell D. F. J. Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems. – Springer Briefs in Business 7. 2012.
26. Chesbrough H. Open Innovation. The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Boston, 2003.
27. European Commission, Annual Report on European SMEs 2016/2017 (Європейська Комісія, Річний звіт про європейські МСП у 2016/2017 роках). https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendlyenvironment/performance-review_en.
28. Etzkowitz H., Leydesdorff L. A Future location of research in a triple helix of university industry government relations. New York, 1998.
29. What is a Living Lab? About us // ENoLL. URL: <http://www.openlivinglabs.eu/aboutus>.
30. Bloomberg Innovation Index: веб-сайт. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-18/germany-breaks-korea-s-six-year-streak-as-most-innovative-nation>.
31. European Innovation Scoreboard: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/scoreboards_en.
32. Global Innovation Index: веб-сайт. URL: <https://www.globalinnovationindex.org>.
33. Investory News: веб-сайт. URL: <https://investory.news/za-sim-rokiv-v-ukrainu-zajshlo-38-milyardiv-inozemnogo-kapitalu>.
34. Unctad, technology and innovation report 2021 catching technological waves: Innovation with equity. Pages 137-138. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf.